

„Az ember nevető állat“ — sokszor megfogalmazták meghatározásszerűen is ezt a lézist azzal a szándékkal, hogy kiemeljék az ember egyik fontos, az állatvilágtól megkülönböztető tulajdonságát. Lehet vitatkozni azon, vajon az ember ilyen meghatározása mennyire tudományos, lényegre tapintó, egy viszont tény: az ember és a tudattal nem rendelkező élőlények közötti *egyik*, egyáltalán nem elhanyagolható különbséget feltétlenül tartalmazza. Voltak és vannak, akik az *animal ridens* ellen azért fenekednek, mert a humor fakasztotta nevetésben az emberi gyengeséget vélik felfedezni, a kacagás képességét tehát egyáltalán nem olyan tulajdonságnak tartják, amely miatt az ember büszke lehet az állatvilágnál magasabbrendű voltára. A humor intellektuális oldalát felnagyítók a nevetést az értelem szeplőjének képzeleik el, szerintük akkor buggyan ki a kacaj, ha az értelmet homályos foltok takarják, s nem tud behatolni a dolgok igazi lényegébe. Így a nevetés nem annyira az ember állatok felettiséget jelzi, hanem sokkal inkább olyan visszahúzó ballaszt, amelytől meg kell szabadulni ahhoz, hogy az értelem gyengeségeit meghaladjuk.

Vitába lehet szállni azokkal a nézetekkel, amelyek a humor keltette nevetést nem tartják jellemzőnek és lényegesnek az ember állatvilágból való kiemelkedésének folyamatában. Az ellenérveket azok szolgáltatják, akik éppen a magasabbrendűség érzését túlozzák el a nevetésben. A két véglethez tartozók azonban — a humort nyugtázó kacagást emberi gyöngeségnek titulálók és a nevetésben az emberek állatvilág fölé kerekedésének eszközt látók — egyben kénytelenek meg-egyezni: a humoros érzés és annak külső megnyilvánulása *csakis az emberre jellemző*, függetlenül attól, hogy erre a differentia specificára büszke lehet-e az ember, vagy szégyellnie kell. Vítathatatlan, hogy a mosoly, nevetés, kacaj vagy hahota csak mint a *szubjektív érzés* küljegye létezhet, s az emberi *szubjektum* meglétét feltételezi.

Az ember szubjektuma rendkívül bonyolult, a társadalmi fejlődés alakító hatásának állandóan kitett értelmi-érzelmi összetevői a legkülönbözőbb módon reagálnak a külvilági hatásokra. A nevetést — vagy egészen tágan fogalmazva: a humoros érzést — úgy foghatjuk fel, mint az objektív, rajtunk kívüli hatások sajátosan emberi tükrözésének egyik módját.

*

Már Marx első cikkében, amellyel mint forradalmi demokrata elkezdte publicisztikai tevékenységét, találunk néhány lényegbevágó megállapítást a neveltség emberi jellegére vonatkozóan. A cikk *Megjegyzések a legújabb porosz cenzúratasútlásról* címen jelent meg, s tollhegyre szúrja a cenzúrára vonatkozó rendelkezések szerzőit, neveltségessé teszi a cenzúra biztosította porosz „sajtószabadságot“.

Bírálatának fő éle többek között az ellen az utasítás ellen irányul, mely szerint a cenzúrának nem szabad „az igazság komoly és szerény vizsgálatát akadályoznia“. A fiatal Marx ebben a kitételben felismeri az író korlátozásának egy

visszás módját: kötelező stílust kényszerítenek rá, megkövetelik, hogy egyféleképpen „komolyan“ és „szerényen“ írjon. „Én szeretem a humort — írja Marx —, de a törvény elrendeli, hogy komolyan írjak. Én hetyke vagyok, de a törvény megparancsolja, hogy stílusom szerény legyen. Szürke alapon szürke — ez az egyetlen jogosult színe a szabadságnak“ (Marx—Engels Művei 1., 1957. 6). A derűs világszemlélet gúzsba kötése elleni lázongás, az élet humorának igénye, a humoros irodalmi ábrázolásmód rangjának követelése arra a fő érvre épül, hogy a nevetés az ember természetéhez tartozik, általánosan emberi, és így nem lehet a paragrafusok görbületei közé szorítva megfojtani. „A szellem lényegi formája a vidámság, a fény, és ti az árnyékokat teszitek egyetlen megfelelő megjelenési formájává; csak fekete öltözéket viseljen, márpedig a virágok között nincs fekete“ — veti szemükre az emberi szellemet kalodába kényszerítőeknek. S ezzel már megfogalmazást is nyert egy általános érvényű gondolat: a vidámság az emberi elme egyetemes velejárója, természetes állapota, az ember lényegéhez tartozik, vagyis a legmélyebben emberi.

A humor lényegének megértése szempontjából tehát két alapvető tényezőre kell a figyelmet fordítani: arra, ami mint humoros tény kiváltja a nevetést, és arra, ami kiváltódik az emberben a huzszoros jelenség hatására. A humor tartalmának megvilágítása szempontjából a legnagyobb nehézséget az támasztja, hogy az objektív és a szubjektív oldálnak — a nevetést fakasztó, a nevetőn kívüli humoros ellentmondásoknak és az ezekre történő reagálásnak — az egysége rendkívül bonyolult.

A humort definiálni akarók ily módon igen nehéz helyzetbe kerülnek. A legtudományosabbnak elképzelt meghatározás mögött is nemegyszer a tautologikus semmitmondás vigyorog, ugyanis a dolgok természete miatt valóban csak a két oldal összevetve lehet körülírni a humort: humoros az, ami humoros érzést vált ki, és fordítva (ami ugyanazt jelenti) a humoros lelkiállapotot előidéző ok a humor objektív forrása. Bonyolítja a kérdést az is, hogy nem minden nevetést keltő tényező egyben humoros is.

Az objektív és szubjektív oldal ilyen komplex egymásbakapcsolódását még inkább összekuszálja az a tény, hogy a valóságosan humoros ellentmondásokra nem egyformán reagálnak a különböző szubjektumok; ugyanaz a nevetéses eset, helyzet, irodalmi műben ábrázolt esemény az emberek közötti egyéni eltérések folytán egyesekből hahotát, másokból finom mosolyt, ismét másokból még csak egy arcrándulást sem vált ki. Hogyan lehet ezek után kitapintani, mi is a humor, vajon nem délibáb kergetése a humor lényegének a kutatása e szélsőséges viszonylagosság miatt?

Benczédi Sándor: Nevetés

E nagyfokú relativitás fegyverletételre készítetett sokakat azok közül, akik a neveltséget a labilis oldalból — a nevető emberből — kiindulva vizsgálták. Nem egy közülük végül is hiábavalónak minősítette a neveltséges pontos tartalmának ki-
hámozását. A neveltséges tükrözésében jelentkező ide-odahullámzás, az egyének kö-
zötti eltérések, sőt ugyanazon személynek a körülményektől függő különböző rea-
gálása sok esztétát félrevezetett, s akik meg akartak birkózni a lehetetlennek tűnő-
vel, vagyis a meghatározással, azok a definíciók valóságos halmazából álló gátat
emeltek a humor köré, akadályozva ezzel is a lényeg megközelítését.

Jellemző és érdekes ebben a vonatkozásban Baldensperger egyik 1907-ben kö-
zölt tanulmánya — *Les definitions de l'humour* (a Párizsban megjelent *Études d'his-
toire littéraire* című kötetben) — amely a reneszánsztól kezdődően sorra veszi a
humor meghatározásait főleg az angol, francia, német és olasz esztétikai irodalom-
ban. A többszáz meghatározás között szerepel Cazamiané is (a *Revue Germanique*-
ban 1906-ban közölt *Pourquoi nous ne pouvons définir l'humour* című tanulmánya
alapján), amely szerint a humor éppen az, amit... nem lehet definiálni. Ennek az
álláspontnak a képviselője, úgy látszik, jól megalapozottnak tartotta akkori érve-
lését, ugyanis 1945-ben írt munkájában (*L'humour de Shakespeare*) újra visszatér rá,
s még mindig a meghatározhatatlanság mellett tör lándzsát.

Az itt jelzett álláspont egyébként nem egyedülálló. A humorban felhalmozódó
nagyfokú szubjektivitás más szerzőket is arra készítetett, hogy a humor meghatáro-
zásának lehetetlenségét állítsák. Ilyen a Mauther *Wörterbuch der Philosophie*
(1924) című könyvében a humor címszó alatt szereplő érvelés, amely szerint a hu-
mort azért nem lehet meghatározni, mert — úgymond — nem vonható a valóság
fogalomkörébe (vagyis nincs objektivitása), úgy sem fogható fel, mint gondolati
tartalom, a főnévi „világban“ sem kereshető, így a humor eszerint csak mint „mel-
léknévi“ jelenség létezik, s mint ilyen definícióba nem kényszeríthető.

A humorhoz történő szubjektív viszonyulás rendkívüli labilitása más humor-
szakértőket viszont arra készítetett, hogy egyetlen huszárvágással oldják meg a
problémát: figyelmen kívül hagyták a szubjektum síkján mutatkozó változékonysá-
got, s a nevetésben pusztán fiziológiai reakciót láttak. Ezzel — vélték — meg is
történt az „egységesítés“: mivel a fiziológiai folyamatok nagy vonalakban ugyan-
úgy zajlanak le minden emberben, a humorban sem kell keresni az egyéni elté-
réseket.

Mindkét véglet nyilván helytelen. A szubjektivitásban rejlő útvesztőket csak
úgy tudjuk elkerülni, ha elfogadjuk a humoros ellentmondások tükrözésének rend-
kívüli változatosságát, tehát nem pusztán fiziológiai okokra vezetjük vissza a hu-
mor kiváltotta nevetést, de ugyanakkor aláírjuk azt is, hogy az egyéni eltérések
ellenére van valami közös a humoros jelenségek szubjektív reagálásában.

Ezt a reagálást egyszerűen *humoros érzésnek* nevezhetjük, amely nem más,
mint a nevetés szükségletének pszichikai állapota, azzal a megkötéssel, hogy ezt az
állapotot nem fiziológiai okok hozták létre, és nem a csupán humortól mentes
öröm, vidámság vagy megkönnyebbülés, zavartság megnyilvánulása. A humort tehát
„át kell élni“, „érezni“ kell. A lényeg ez a belső, mindentéle misztikus elemtől
mentes tudati állapot, amelyhez viszonyítva a külsődleges megnyilvánulás — a
nevetés — csak másodlagos.

A szubjektív reagálásnál tehát a fő szempont az, hogy kialakul-e vagy sem
ez a belső „nevetetheték“, nem pedig az, hogy a humoros érzést milyen külsőségek
kísérik. A legjobb humorérzékkel rendelkező ember esetleg keveset kacag, mert
szubjektumának a felépítése talán olyan, hogy nem hajlamos a humoros érzés
külső megnyilatkozására: a nevetésre. Nincs ebben semmi furcsa. A humorérzék

ugyanis az objektíve létező humoros iránti fogékonyság, nem pedig az örök hahótázás készsége. Ugyanigy, vannak a színházban teli szájjal kacagók is, akik távolról sem fogják fel az előadott darab igazi mondanivalóját, s így — kellően kiművelt humorérzékük hiányában — nem is élük át olyan mélyen a nevelés helyzeteket, mint az, aki esetleg még csak nem is mosolygott, de érezte a humor keltette kellemes hatást.

*

A humoros ellentmondások természetes reakcióját — a szubjektív humoros érzést mint tudati állapotot — nem lehet elszakítani a többi tudati valósághoz való viszonyulástól. A nevelésességet esztétikai vagy általános filozófiai szempontból

Benczédi Sándor:
Gyűlésben

vizsgálók — s főleg azok, akik a tudati tükrözést metafizikus szétaraboltságában látták — beleütköztek egy nehéz problémába: ha az emberi pszichének a valósághoz való viszonyában jelen van az értelmi és érzelmi hozzáállás, akkor miképpen jelentkezik e kettősség a humorban. Az ilyen probléma-megfogalmazás a további kérdések egész sorát foglalja magába: egyesek kételkedtek abban, van-e egyáltalán ilyen kettősség a humorban, mások, akik mindkét jelleg jelentétére következtettek,

nehezen tudták megoldani, vajon az értelmi és érzelmi közül melyik dominál, melyik van „kárára“ a humornak.

Nem kis jelentősége van mindezeknek a problémáknak az irodalmi tükrözés szempontjából. A humoros, satirikus vagy ironikus valóságábrázolásnak pontosan fel kell mérnie: milyen úton, elsősorban az értelemre vagy főleg az érzelmekre hatva éri-e el célját, avagy az értelmi-érzelmi viszonyulás egységén át lesz tudat-átalakító?

Az elméleti, esztétikai-filozófiai szakirodalomban elég gyakori az értelmi és érzelmi vonatkozások merev elhatárolása a humor területén. A két véglet itt sem hiányzik, a túlzók népesebb tábora amellet kardoskodott, hogy a humor (minden megkötés nélkül) *értelmi* jelenség, s így a humoroshoz való érzelmi viszonyulás semlegesíti a nevetésséget. A másik véglet nem emelte ugyan egyeduralkodói rangra az érzelmi oldalt, de az értelmet minden esetben kizárta a humort alkotó elemek közül.

Az első véglet szerint *értelmileg fel kell fogni* a humort. Ebben mindenképpen igazat kell adnunk az intellektualitás motívumait hangoztatóknak. Az is igaz, hogy számos (de nem minden!) érzelmi állásfoglalás — így a rokonszenv, felháborodás — kiolthatja (de nem mindig oltja ki) a humoros érzést. A hiba ennél a felfogásnál nem is e gondolatok megfogalmazásában, hanem azok abszolutizálásában keresendő.

Hadd konkretizáljuk ezt az álláspontot egy jellegzetes esztétikai értéktételel: Garabet Ibrăileanu Anatole France-ról írt egyik írásában (*Scriitori români și străini*, 1926.) a france-i komikumot jellemezve merev választvonalat húz az értelem és az értelem közé, s az esztétikában Platon óta keringő tételnek behódolva megállapítja: „Az értelem számára minden komikus, az értelem számára minden tragikus.“ A francia írónál — szerinte — „a világ inkább az értelem, mint az értelem kategóriájába esik“. Függetlenül attól, hogy hazai esztétánk a nagy francia író halálára írt megemlékezésében élelétásról tesz tanúbizonyságot, és feltárja a france-i komikum néhány fontos elemét, az értelmi és érzelmi oldal merev szembeállításával az egymásba átesapó tényezők közé választvonalat próbál húzni.

A problémának kettős vetülete van: egyrészt, lehet-e azt állítani, hogy minden író (hiszen a tézis általánosított) csakis értelemmentesen ábrázolhatja nevetésének a társadalmi valóságot; másrészt, el lehet-e várni, hogy a humoros, satirikus vagy komikus irodalmat olvasó ugyancsak értelemmentesen alakítsa ki magában a humoros érzést? A tagadó válaszban nemigen lehet kételkedni.

Részgazság felmagyításáról van itt szó. Az érzelmi oldalnak időnként, esetlegesen és viszonylagosan humorot tompító jellege van, de nem lehet emiatt a humorral összeegyeztethetetlennek kikiáltani. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a kisebb vagy nagyobb érzelmi „dózis“ gyakran éppen a serkentő katalizátor szerepét tölti be: fokozza a humor telítettségét.

A humoros érzéshez tapadó érzelmi motívumok tagadása csorbítaná a valóság humoros irodalmi ábrázolásának ismeretelméleti funkcióját, csökkentené magának a kacagásnak az ember megismerésében betöltött szerepét. Ha a nevetés irodalma csak az értelemhez szólna, akkor kizárólag ismeretközlő, a társadalmi valóság jobb megértését célul kitűző feladatai volnának. Az irodalmi szinten jelentkező valóságábrázolásnak általában — s ezen belül a humoros érzés táplálásával történő tükrözésnek — nyilvánvalóan megvan az értelmet pallérozó jelentősége. Ebből következően tagadhatatlan, hogy az így kiváltott nevetés a jobb megértést is szolgálja. (Sőt e megértés nélkül nincs is nevetés, hiszen a humor egyik tarto-

zéka az ellentmondás megragadása.) A nevetés tárgyához való érzelmi hozzáállást azonban ez még egyáltalán nem zárja ki.

A megtévesztő itt az, hogy a humoros érzéshez társulhat olyan, viszonylag semleges érzelmi állapot is, amely egyetlen emocionális lakmuszpapíron sem hagy sem vörös, sem kék nyomot. Az esztétikai értelemben vett „ártatlan“ humor művelése általában ilyen természetű, mivel nem valamilyen csontig hatoló fegyvert használ bizonyos, apró-cseprő visszasságok kinevetetésére, s nem szükségeli a határozott, következetesen elítélő állásfoglalást. Az emotivitás azonban itt is jelen van, hiszen a humorizálás tárgyával való valamelyes együttérzés is az érzelmek körébe tartozik. S még ha fel is tételezzük az érzelmi állásfoglalás teljes hiányát az olyan dolgok feletti nevetésben, amelyekkel szemben valóban közömbösen viseltetünk, akkor sem adhatunk igazat az intellektualitás felnagyítóinak, hiszen csak a szubjektív humoros érzés egyik határeseteként ismerjük el az emotivitás viszonylagos hiányát.

*

A humoros érzéshez társuló ilyen vagy olyan érzelmi viszonyulás vagy hasznára vagy kárára van a nevetésnek. Az érzelmi hozzáállás néha olyan erőteljes, hogy egyenesen lehetetlenné teszi bizonyos jelenségek humorizálását. Mindig vannak tréfára nem alkalmas dolgok, s ezek humorizálása a jelenségekre mesterségesen akasztott főlőleg, amelyet könnyen el lehet távolítani róluk.

A különböző jelenségek egymástól eltérő reakciót válthatnak ki az emberekből, sőt ugyanaz az ember is különböző módon hathat vissza egymáshoz hasonló dolgokra. Ebből az is következik, hogy az emberi érzések humoros hangulatot bénító jellege nagyon változó. Helytelen volna azonban ebből arra következtetni, mintha a humor kelteite nevetés teljesen az emberi érzések véletlenjére volna bízva, s ne lennének bizonyos keretek, amelyek között elképzelhető a nevetségesség szubjektív érzésének a semlegesítése.

A nevetségesség szubjektív eltüntetése végső fokon az adott jelenség emberi értékeléséből kiindulva magyarázható: nem nevetek valamin, mert nem tartom nevetségesnek. Az egyéni megítélés viszont ugyancsak nem teljesen önkényes. Az emberek gondolkodásmodját, ízlését, valami iránt kialakított együttérzését vagy valamivel szembeni megvetését és így tovább — az életkörülmények alakítják ki. Végső fokon tehát a társadalmi viszonyok nyilvánulnak meg áttételesen a szubjektív értékelésben. Mivel azonban az emberek életviszonyai nem mechanikusan determinálják gondolkodásmodjukat, tág lehetőség nyílik a társadalmilag meghatározotton belül is a változatos, egymástól eltérő értékítéletekre.

A humoros érzés, valamint az ember gazdag lelkivilágát jellemző sokszínű, a környező világ jelenségei kiváltotta érzelmi viszonyulás között nem lehet matematikailag kifejezhető viszonyt feltételezni. Naiv elképzelés lenne az ember érzelmi állapotait plusz és mínusz előjellel ellátni, mondván, hogy a plusz előjelűek mindig kapcsolódnak a nevetségesség érzéséhez, a negatív előjelűek pedig mindig kizárják a humoros érzést. Az olyan lelkiállapot például, mint a düh, harag — bár általában kizárja a humoros érzést —, alkalomadtán mégis összefonódhatik vele.

A nevetésben valamiféleképpen mindig benne van bizonyos viszonyulás az adott jelenséghez. Van eset, amikor a nevetést megelőzően mérlegelünk — ez pillanatok alatt is lejátszódhat —, aminek eredményeként aztán „döntünk“: nevesünk-e vagy ne, aszerint, hogy humorosnak találjuk a jelenséget vagy sem. E „döntés“ ezt is tartalmazhatja: nevetethetnek ezen, ha nem bosszantana, nem háborítana

fel, ha egyetértének a nevetetővel, ha nem váltana ki utálatot, borzalmat és így tovább. Ilyenkor a nevetést a más érzelmi hozzáállás elfojtja.

Az érzelmi reflektálás módozatainak sokasága a legkülönbözőbb erőviszonyokat alakíthatja ki a neveltségesség érzése és a más természetű érzelmi értékelés között. Nem szükségszerű, hogy ebből az összecsapásból mindig a neveltségesség kerüljön ki vesztesként, vagy a legjobb esetben kompromisszumot kössön a mulatóságosság ellenfelével és együtt létezzen vele. A neveltségesség is bizonyulhat erősebbnek, elnyomhatja a más természetű emocionális állapotot, semlegesítheti a jelenségekhez való olyan hozzáállást, amely a humorost általában kizárja.

Az irodalmi, esztétikai vetületre vonatkoztatva a következtetést: a társadalmi problémák mosolyt ébresztő formában történő visszaadása telítve lehet haraggal, gyűlölettel, megvetéssel és így tovább. Az alkotó tollforgatótól függ, hogy az emberi érzelmek közül milyeneket szolaltat meg, és milyen arányban „keveri“ őket. Minden attól függ, mi az író célja, és hogyan valósítja azt meg. Ha a humoros érzés felkeltését más érzelmi viszonyulással akarja „vegyíteni“, akkor az egymást semlegesítő elemeket megfelelően kell adagolnia. Ugyanakkor az olvasónak is pontosan fel kell mérnie az író szándékát s azt, hogy a benne kialakult egyik vagy másik érzelmi reakció bizonyos szubjektív motiváció alapján *nem* jelentkezik-e torzultan.

A humoros szubjektív érzéshez kötődő ilyen vagy olyan fokú emóciók jelenlétéből vagy részleges hiányából igen jól megismerhetjük a nevető alanyt. Egyet kell értenünk Diderot-val, aki szerint a nevetés mindig igen jó próbaköve ízlésünknek, igazságszeretetünknek, jóságunknak. Való igaz, hogy a szubjektív humoros érzés „objektíválódásában“ — a nevetésben — együttérzésünk, gyűlöletünk, az ábrázolt vagy tapasztalt események felett kimondott ítéletünk, a jelenségeknek a jó vagy a rossz erkölcsi kategóriájába történő sorolása egyaránt benne van. S még az ilyen határozott állásfoglalást nem tartalmazó nevetés is ítélet: az adott kinevelt jelenséget nem tartjuk érdemesnek arra, hogy valamilyen érzelmi húrt megszólaltasson.

*

A humor értelmi jellegét hangoztatók gyakran rálicitálnak önmagukra. „Értelem-mentesíteni“ igyekeznek a nevetést, s ezzel a megértést helyezik a gyűjtőpontba. Ugyanakkor nemegyszer egy lépéssel tovább jutnak: a dolgok *teljes* megértését kiemelik a humorosság szerintük alantasabb régióiból.

Goethe aforizmaszerűen megfogalmazott tézise: az *értelem* számára minden, az *ész* számára semmi sem neveltségesség, a mi századunkban is visszhangra talált nem egy esztétikai humorelméletben. A tézis első része — az *értelem* számára minden neveltségesség — nem az érzelmek állítólagos „anti-neveltségesség“ jellegével kerül szembe, s a hangsúly nem a *minden*-en van. A tétel lényege itt az, hogy *csak* az *értelem* számára neveltségesség minden, de a valóságot pontosan és tökéletesen értő *ész* ítélőszéke előtt már megszűnik azzá lenni. Az „értelmi humor“ ezzel visszajára fordul, az emberi tudatban lezajló szubjektív folyamatok — a dolgok, jelenségek lényegének mind tökéletesebb megértése — semlegesíti a humort. Ezzel a megismerésnek a humorban beföltött funkciója saját maga ellen fordul: ha az *ész* síkján a megismerő szubjektum tökéletesedik, ha a főhős — a megértés — nagyon is jól működik, szerep nélkül marad, nem lesz humoros érzést fakasztó.

Innen már csak egy köhajtásnyira van a nevetést lebecsülő, gúnyolódó (nem humor keltette!) mosoly. A felsőbbrendűsége felül álló felsőbbrendűség képzett

érzése ez: ha egyesek a nevetésben mások-felettségét látják, akkor az ész ilyen funkcióját vallók e superioritás-felettség állapotában képzelegnek. Egyik múlt századbéli magyar esztéta — Greguss Ágost — igen plasztikusan kifejezte a nevetés-felettségnek e szubjektív tényezőkől táplálkozó érzését akkor, amikor *Rendszeres széptanában* (1888) fordított arányba állította a műveltség növekedését a nevetés gyakoriságával. A séma egyszerű: a nevetéshez fel kell fogni a nevetségest (tehát bizonyos fokú műveltség kell hozzá), minél műveltebb valaki, annál több minden *nevethető*, de éppen műveltsége folytán (mert *teljesen* megérti a dolgokat) nem nevet. „A legműveltebb emberek tehát — olvassa rá a szentenciát a humort kedvelők fejére — a legkevésébbet nevetnek.“

Az irodalmi művek értékelésére zsinórmértékül szánt ilyen esztétikai állásfoglalás filozófiailag súlyos tévedést tartalmaz, alássa, a nevetés ismeretelméleti jelentőségét. Eszerint ugyanis a nevető alany a dolgokat nem érti teljesen, a tudatlanság tehát mindig belejátszik a nevetésbe. Íme a téves filozófiai mondanivaló: a nevetőnek sohasem lehet *teljesen* igaza. Más összefüggésben megfogalmazva ugyanezt: a nevetés a pontatlan tükrözésből, a dolgok nem teljes megértéséből ered, tehát csak negatív, mint a torz tükrözés kísérője, mint a tökéletlen ismeret külső jele kaphat ismeretelméleti értéket.

A nevetésre fogékony ember s nem kevésbé az az író, aki a nevetést segítségül hívva akarja a világot jobban megismertetni az olvasóval, minden ízében tiltakozik az ilyen filozófiai következtetések ellen. A nevetés lehet hamisan csengő, amikor a valóság torzképén nevetnek olyanok, akiknek érzelmi-értelmi viszonyulása megköveteli a ferde tükrözést. Az igazi, tartalmas, a pozitív mellett állást foglaló nevetés azonban a valóság vagy az irodalmi műben megelevenített realitás teljes megértésének birtokában is jelen van. Az ilyen nevetés éppen azt érzékelteti, hogy az értelem mint a valóságot szubjektíven felfogó és értő tükrözés valóban birtokolja az igazságot.

*

Lenin *Egy újsághír margójára* című írásában (1897) mély tartalmú gondolatot fogalmaz meg a humoros (vagy nem humoros) objektív tartalom, a tükrözés és az érzelmi hozzáállás dialektikus összefüggésére vonatkozóan. Az újságírók, amelyekre reagál, azt adja tudtul, hogy az akkori szokásokhoz híven újra megszületett egy bizonyos „társadalom-megváltoztató“ rendszabályzat, amely — úgymond — végleges gyógyír a társadalmi bajokra.

Miután Lenin kimutatja e tervezet képtelenségét, a komikum szempontjából jelentős megjegyzéssel zárja a vizsgálódást: „Ezekben a tervezetekben mindig sok a komikus elem; felületlen olvasás közben az olvasóknak többnyire csak nevetéskéjük támad. De próbálják csak bonckés alá venni ezeket a tervezeteket — és azt fogják mondani: »mindez nevetséges volna, ha nem volna olyan szomorú.«“ (*Művei* 2. 331).

A nevetségeshez való érzelmi viszonyulás, a mulatságost elnyomó érzelmek vagy a humornak a más természetű emóciók feletti győzelme szempontjából ennek a lenini jellemzésnek jelentős súlya van. Képletesen így fogalmazhatunk: a humor rétegekben helyezkedik el, ami a felületen esetleg nevetséges, a mélyben, a lényeg szintjén már nem biztos, hogy az, hiszen valamilyen más érzelmi értékelés ebben a dimenzióban esetleg már ki is küszöbölte a nevetésre ösztönzést.

Egy „korszakalkotó“, radikális „változásokat“ ígérő, a társadalmat mindenféle nyomortól és szenvedéstől „megváltó“ — de az adott kizsákmányoló rend alapjait

a viláért sem érintő — tervezet mindentől függetlenül valóban nevetséges. A humoros ellentmondás világosan kidomborodik benne: az abszurd szándék, amelynek megvalósítása lehetetlen, összeütközik a valósággal, s így a „valóságátalakítónak“ kikiáltott tervezet egyet jelent az erőszakos egységteremtéssel. Azok számára, akik komolyan veszik, vagy akikben a jelzett ellentmondás nem tudatosodik, ez nyilván nem is nevetséges. Elég azonban felületesen — de gondolkodva — olvasni ezeket a tervezeteket ahhoz, hogy az említett ellentmondás nevetséges volta kitűnjön. Vagyis, a képletes szemléltetésnél maradva, a legfelső réteg nem nevetséges, aki semmit sem lát az ilyen tervezet abszurdításából, az komolyan veszi és nem nevet rajta, az utána következő rétegben helyezkedik el a humor, aki megéri a valóság és az ilyen tervezetek közötti ellentmondás természetellenes jellegét, kacag rajta. De ott van a még mélyebb réteg: aki nem elégszik meg a felületi nevetséges benyomással s a bonckéssel a mélyre hatol, meglátja az ilyen tervezetek rendkívül veszélyes, tömegeket félrevezető jellegét. Ez most már mélységesen szomorúnak s a legkevésbé nevetségesnek fogja értékelni a rendszabály-utópiákat.

Az itt kibontott lenini gondolat fontos figyelmeztetést tartalmaz: ne álljunk meg a jelenségek felszíni értékelésénél. Ez a mély felé irányulás azzal a „veszéllyel“ is járhat, hogy az illető jelenség elveszti humoros ízét, mert a lényegesebb összefüggések megtalálása a mulatságost keresztbező érzelmi állapotot eredményezhet. A humorosság feláldozása azonban megéri a fáradságot, mert a lényeghez közelebb álló tükrözés birtokába jutunk.

Ugyanakkor a mélyebb rétegek felé törekvés a humor számára hasznos is lehet, hiszen gyakran csak a felszíni szennyeződés eltávolítása után kerül felszínre a nevetséges most már lényegét kifejező vonulata.

Jelentős azonban a „rétegződött“ humor gondolata más szempontból is. Fentebb ismertettünk egy álláspontot: minél műveltebb, értelmesebb (a dicsérő jelzőket tovább lehetne sorolni) valaki, annál *kevésbé* nevet. Amennyiben elfogadjuk a lenini megjegyzésből levonható következtetést a humor úgynevezett rétegekben való elhelyezkedésére vonatkozóan, sohasem juthatunk el ilyen szélsőséges nézetekhez. De oda sem, hogy visszajára fordítsuk a fenti értékelést: mennél értelmesebb, bölesebb, műveltebb valaki, annál *többet* nevet. Való igaz, hogy a humoros rétegit vezetél út megtalálása gyakran az értelem bizonyos fejlettségi fokát követeli meg. Csakhogy, míg néha a *humorhoz* kell lehatolni, máskor a *humoron túl* kell hatolni, amihez szintén a megfelelő értelmi képességre van szükség.

Egyszóval, ha aforizmaszerűen akarunk fogalmazni: az a *legbölcsebb*, aki azon nevet, amin nevetni kell. E megállapítás látszólagos tautologikus jellege azonnal eltűnik, ha figyelembe vesszük, hogy nevetni lehet csak a *felszínen* nevetséges dolgokon is, amin valójában nem kellene nevetni, és ugyanakkor vannak, akik — mivel csak a nem nevetséges felszínt fogták fel — nem nevetnek azon, amin nagyon is nevetni kell. Vagyis, a „nevető ember“ jelszava: mindig a legmélyebb rétegit törni, nem kell megijedni, ha humoros rétegit vágunk át és hagyunk magunk után, tudásunk növekedésével nem fog fogyni a nevetés, mert gyakran a legmélyebben is csak a humort találjuk.

Részlet a szerző kiadás előtt álló könyvéből.